

INTERVJU**GLOBALIZACIJA
JE SVOJSTVENA ISLAMU**

Evropa nespremno dočekuje vraćanje Islama na svjetsku scenu. Muslimani su radikalni samo ako ne shvate dobro islam, ili ako su u radikalizam gurnuti delovanjem nekog vanjskog faktora – mada im islam ni tada ne opravdava da budu radikalni.

---

*O perspektivama međureligijskog dijaloga, verskom političkom aktivizmu, islamskom integralizmu, „evropskim muslimanima“ i drugim pitanjima za LIMESplus govori sandžački muftija i rektor Internacionalnog univerziteta u Novom Pazaru, ef. **Muamer Zukorlić**.*

LIMESplus: Teško da se danas može reći išta novo o potrebi za međureligijskim dijalogom. Kako vidite njegove perspektive u svetlu novijih „eksplozija nerazumevanja“ ili „pogrešnih razumevanja“ u kojima neki spremno prepoznaju argumente za tezu o „sudaru civilizacija“?

ZUKORLIĆ: Danas u svjetu, u smislu analize stanja i odnosa među kulturama i civilizacijama u budućnosti, postoje tri dominantna filozofska koncepta. Prvi, koji zastupa Hantington, se bazira na procjeni da će doći do sukoba civilizacija, i jasno je do čega bi on doveo, ukoliko bi bio tačan. Drugi, koji zastupa Fukujama, je također isključive prirode, a ogleda se u tome da se zapadna civilizacija shvata kao jedina realna alternativa kojoj će sve drugo morati da se podredi. Treći koncept je onaj po kojem je dijalog, zapravo, jedina realna trasa za budućnost i opstanak civilizacija i za njihov suživot. Taj koncept zastupaju mnogi današnji filozofi, poput Ekspozita i drugih, a zastupamo ga i mi kao jedinu održivu tezu i tezu koja dolikuje ljudskome

rodu ili čovjeku kao svjesnom biću. Jer, osnovna stremljena i prve i druge teze vode potpunom kolapsu ljudskog društva.

S druge strane, ja vjerujem da u duhovnom smislu ne postoje stvarni resursi za sukob civilizacija. I sve ono što se danas dešava, a pokušava se opravdati tom tezom, nije ništa drugo do upotreba vjerskih, kulturoloških i drugih različitosti za pokriće određenih interesnih sukoba. Uostalom, kroz historiju smo već videli da su i onda kada je izgledalo da se radi o vjerskim sukobima – čak i ako pođemo od krstaških ratova pa nadalje – ipak postojali dodatni motivi koji su vrlo često bili usko interesne ili ekonomske prirode. I zato, dakle, dijalog nema alternativu. Opštecivilizacijski dijalog. A religije u suštini i jesu osnovna matrica nastanka civilizacijskih različitosti koje treba prije svega doživeti kao bogatstvo, a nipošto kao opterećenje. To je naše osnovno polazište i sa pozicije naše Islamske zajednice u užem smislu ovdje, u Srbiji, i u širem balkanskom i evropskom smislu također. Istina, da bi dijalog dao prave rezultate, neophodno je da postoje izvesne pretpostavke.

Glavnu prepreku pravom dijalogu među kulturama danas predstavlja neizbalansirani odnos moći na relaciji različitih nacija kao predstavnika izvesnih kultura. Uvek postoji problem kada dijalog vode moćni i nemoćni, jer se on tada obično pretvara u diktat. I to je jedan od osnovnih razloga zašto dijalog danas nije prirodno zaživeo kao osnovna metoda izgradnje budućnosti, već je i dalje ostao na nivou poziva i vapaja sa svih strana. Odnosno, na nivou pokušaja. Ja, međutim, vjerujem u budućnost i u nužnost dijaloga i mislim da treba biti strpljiv u pokušajima, jer ono što ne da rezultate u jednom pokušaju, vjerovatno će ih ipak dati u budućnosti.

Ekstremizam je bolest

LIMESplus: Kako, po Vašem mišljenju, na dijalog utiče i koliko ga ugrožava politički aktivizam islama i verski radikalizam?

ZUKORLIĆ: Da bi se dao odgovor na to pitanje neophodno je rasvijetliti nekoliko važnih momenata. Prvi je korektnost u poimanju svake religije, u smislu njenog tumačenja iz ugla same te religije. Mi danas imamo problem što se, recimo, Islam tumači sa pozicije kršćanstva, sekularizma, ili sa pozicije bilo kojeg individualnog pristupa, ali u većini slučajeva izvan islamskog autentičnog učenja. Ne ukidam nikome pravo da islam posmatra i spolja, ali bi osnovno polazište, u ovom slučaju trebalo da bude osnovna teorija Islama. Tek nakon toga sledi mogućnost da i drugi kažu kako ga doživljavaju i iznesu svoje refleksije. Verovatno je to slučaj i sa Kršćanstvom i sa nekim drugim religijskim ili civilizacijskim konceptima. To ističem zato što se baš na primeru političkog aktivizma to najbolje vidi.

Kršćanstvo ima svoj koncept i ono je izrazito duhovna disciplina ili religija. Međutim, Islam je i duhovna i društvena religija. To je ono što je u osnovi islamskog učenja i svako ko pokuša da ospori Islamu tu dimenziju društvenog aktivizma – da budem sasvim precizan u izrazu – želi zapravo da prizna jedan njegov dio, a da negira drugi. Ili, u stvari, želi da i Islam unificira sa izrazito duhovnim religijama poput Kršćanstva ili Budizma ili nekih drugih dalekoistočnih religija. To pokazuje da mi, dakle, u startu imamo problem nerazumjevanja koji onda rađa nesporazume koji mogu da dovedu ili dovode do drugih problema.

Drugi momenat je pokušaj da se Islam predstavi isključivo kroz politički aktivizam koji onda biva osnov za neke druge devijacije, ekstreme ili radikalna tumačenja – što je takođe svojevrсно nasilje prema Islamu. Ono za šta se mi zalažemo ili što smatramo da je izuzetno važno, jeste da se Islam predstavi u svojoj autentičnosti, teorijski i kroz svoju terminologiju. Takođe je važno i da se složimo, a mislim da će se svako dobronamjeran složiti s tim, da ne prihvatamo bilo koji ekstremizam ili bilo koji radikalizam. Mi ekstremizam smatramo bolešću. Ali, bolesti su realnost svakog društva. One se nikad neće eliminisati ali je izuzetno važno staviti ih pod kontrolu. I ojačati imunitet organizma tako da ne dozvoli da, iako prisutna, ta bolest prevlada. Dakle, to je naš koncept i nešto što smatramo izuzetno bitnom zaštitom od negativnih refleksija.

Ukratko, postoji nešto što treba učiniti sa pozicije svake vjere u pogledu zaštite te vrjere od zloupotrebe u bilo koje svrhe. Pominjemo političke, ali vjera se upotrebljava i u druge svrhe. Političke su, naravno, najizrazitije jer se u politici uvek nalaze glavne poluge moći i onaj ko ovlada političkim prostorom onda lako vlada i ekonomskim i nekim drugim. Dakle, treba učiniti sve što je moguće da bismo se zaštili od ekstremnih ponašanja sa pozicije svake vjere – ovim prozivam sve nas u islamu, sve kršćanske svećenike u kršćanstvu i tako redom – ali je isto tako važno napraviti pozitivnu atmosferu i pozitivno nastupiti i spolja. Tu prije svega mislim na medije koji vrlo često ne doprinose toj pozitivnoj atmosferi. Pri tom nije uvijek u pitanju nepoznavanje. A čak i ako jeste, ono nije opravdanje za to da se neki fenomeni permanentno kvalificiraju terminima koji ne pripadaju vjeri o kojoj se govori i koji su prosto neodrživi – na primer, „islamski terorizam“, ili kako u posljednje vrijeme može da se čuje, „islamski fašizam“. U tom smislu ne postoji identičan pristup, i nigde ne možete čuti, recimo, za „kršćanski terorizam“ – čak ni kada neko iz svojih fanatičnih kršćanskih ubjeđenja učini neki teroristički čin. Vrlo dobro znamo da su, na primer, događaji u Sjevernoj Irskoj prvo bili inspirisani vjerskim razlikama, naravno, opet u korelaciji sa političkim programima, i da je nekoliko decenija na tom polju buktio terorizam – ali nikada se nije mogla čuti ta teza, niti je to tako kvalificirano. Taj neujednačeni pristup je nešto što ne pomaže. To dolijeva ulje na vatru i ne pomaže da se dođe do zdravog tkiva i da se kaže ovo je u redu, ovo je osnov vjere, ili vjera, a ovo je zloupotreba vjere. Zato je neophodno da se na nivou svake religije, a sada

prije svega govorim za vjeru kojoj pripadam, razdvoje te dvije stvari i jasno kaže šta je vjera, a šta je zloupotreba vjere.

Ne postoje „evropski muslimani“

LIMESplus: Mislite li da iz tih negativnih refleksija proizilazi i ono što se danas naziva „pretnjom islamskog integralizma“ i radikalizma. Koliko je ta pretnja realna i kako tumačite, u EU jednako prisutnu tezu o „različitim licima islama“, ili o „evropskim muslimanima“? Ko su „evropski muslimani“ i na osnovu kojih kriterijuma se ta njihova „evropskost“ utvrđuje ili osporava?

ZUKORLIĆ: Prvo, radikalizam u osnovi nije svojstven Islamu. Muslimani su radikalni samo u dva slučaja. Ako ne shvate dobro Islam, odnosno, ako ga ne shvate kao vjeru ravnoteže – a ravnoteža ne dozvoljava da se bude radikalni. I ako su u radikalizam gurnuti delovanjem nekog vanjskog faktora. To su jedina dva slučaja kada musliman, sada govorim sociološki, može biti radikalni – mada mu ni tada islam ne opravdava da bude radikalni.

Što se tiče integralizma, i tu opet treba razdvojiti ono što je, uslovno rečeno, opravdani islamski integralizam. Islam, naime, jeste internacionalna i nadnacionalna religija koja priznaje nacije ali im ne daje naročiti značaj, već ih prosto konstatuje kao činjenicu i smatra resursom kulturnih različitosti. I Kuran kad o tome govori kaže „o ljudi, od jednog čovjeka i jedne žene sam vas stvorio, nacijama i plemenima učinio da biste se upoznavali“. Dakle, to je osnov odnosa Islama prema različitostima. A to znači i da je globalizacija kao jedno civilizacijsko načelo, svojstvena Islamu. Dakle, to je ono što je osnova teorije Islama. Međutim, i to može da bude zloupotrebjeno za neka druga stremljenja i neke druge ambicije i ciljeve.

Pojam „evropski musliman“ se, međutim, ne može teološki posmatrati. Ma gdje živeo, musliman je musliman na osnovu pripadnosti jednoj internacionalnoj vjeri koja nadilazi granice rase i nacije, čiji je osnov vjerovanje u jednog Boga, a protiv paganstva i višeboštva i koja ima svoj morlani i društveni kodeks. Naravno, postoji i onaj drugi dio, kulturološki, gdje Islam također ima svoju širinu i uvažava kulturološke posebnosti Azije, Afrike, Evrope i svega onog što one sadrže. Dakle, kao neko ko je kao musliman rođen ovdje, u Evropi, i čiji su pradjedovi također rođeni i živeli tu, ja taj pojam prije svega doživljam kao geografski a onda i kao civilizacijski. Za mene je Evropa jedna velika kuća u kojoj živim i u kojoj sam spreman da podjelim sve civilizacijske domete koji nisu u sukobu sa mojim osnovnim duhovnim ubjeđenjima. Pri tom su stvarni resursi Evrope, sada kao civilizacijskog pojma, za mene izuzetno prihvatljivi, jer to doista jeste trenutno najrazvijeniji dio svijeta i u ekonomskom smislu i u smislu organizacije života. I to je prosto nešto što doživljam kao svoje i

zbog pripadanja toj kući ali isto tako i zato što i u samom Islamu nalazim osnove za tu vrstu razvoja. S druge strane, iako pripadam toj kući ja, naravno, ne mogu djeliti ubjeđenja onih, koji pod tezom neograničenih individualnih sloboda, smatraju da je civilizacijski domet pravo na jednopolne brakove, na primer, ili ono što se danas dešava sa porodicom u razvijenom svijetu. To ne mogu smatrati vrijednostima. To jeste realnost i ja čak mogu natjerati sebe da to poštujem kao individualno pravo i, što je još važnije, da ga ne ugrožavam, ali ga ne mogu smatrati civilizacijskom vrijednošću koju ću podržavati. To je, po meni, danas slika svakog autentičnog muslimana koji živi u Evropi.

S druge strane, mislim da Evropa sada, a tu mislim i na organizacioni sistem EU sa sjedištem u Briselu i na Evropu kao jedan kompleksan sistem država, nespremno dočekuje vraćanje Islama na svjetsku scenu. I kao da zaboravlja da je u pitanju jedan jak, vrlo jak civilizacijski, duhovni resurs koji je ljudskoj civilizaciji dao mnogo toga, od Bagdada do Kordobe, Granade itd., što je potom bilo jedna od odskočnih dasaka Evropi za Renesansu i sve ono što je uslijedilo u njenom razvoju i usponu u svakom smislu. Dakle, mislim da je Evropa trenutno zatečena i da nema pravi odnos i pravi stav prema Islamu uopšte u svijetu, a onda i u samoj Evropi. Jer, neshvatljivo je, recimo, da danas samo tri ili četiri države u Evropi, u svom pravnom sistemu zvanično priznaju Islam kao svjetsku religiju. Austrija je to učinila još u prošlom vijeku i do nedavno je bila jedina. Nedavno je to učinila i Španija i, čini mi se, Belgija. Nezamislivo je da se u 21. vijeku u Njemačkoj, na primer, kao jednoj od nosećih zemalja Evrope u razvojnom smislu, ljudi mogu islamski organizovati isključivo kroz klubove. Dakle, ne kao vjerska zajednica, ne kao bilo koja crkva, već prosto kao udruženja, klubovi i slično. To je paradoks i taj paradoks je resurs za negativnu energiju koja ne donosi dobro ni muslimanima, ni samoj Evropi.

Drugo, EU na nivou Brisela mora pod hitno, ili bi trebalo pod hitno da organizuje jedno tijelo koje će biti sačinjeno i od njenih eksperata od kojih ona trenutno dobija i dijagnoze i terapije za odnos prema Islamu i muslimanima (i to, moram istaći, vrlo površne, zbog čega i stavovi najviših instanci EU, kao i drugih međunarodnih faktora daju pogrešne rezultate) ali i od značajnog broja ili nekoliko autoriteta islamskih u Evropi. Jer, odnos sa muslimanima se mora graditi na osnovu povjerenja i razumjevanja, a ne, kao što se danas pokušava – ili na osnovu stavova i ocena nezavisnih eksperata koji posmatraju Islam spolja i koji nisu uspjeli da dokuče njegovu suštinu i sve nijanse, ili kroz predstavnike muslimana koji se obično podanički odnose prema svjetskim centrima moći i zbog toga takođe ne daju pravu, već neku svoju subjektivnu sliku Islama za koju smatraju da svjetski centri moći žele da je čuju. Dakle, neophodno je imati u tom tijelu autentične predstavnike i autoritete muslimana koji su dokazani prijatelji kuće u kojoj žive, a u ovom slučaju to je Evropa. Oni mogu da premoste te razlike, da ukažu na pravu sliku unutar islamske doktrine i na specifičnosti mentaliteta muslimana. Na osnovu toga bi onda mogla da se promjeni

međusobna slika, da se afirmiše ono što je zajedničko i da se gradi novi korektan odnos. Jer, samo ako imamo pravu dijagnozu, i terapija će biti mnogo lakše uspostavljena i dati prave rezultate.

Pod pretnjom „razularenog materijalizma“

LIMESplus: Kako gledate na sporove koji su pratili Ustav EU, o tome da li je trebalo ili ne u preambulu uneti i hrišćanske temelje Evrope?

ZUKORLIĆ: Mislim da to prije svega govori o krizi Kršćanstva u Evropi i da se ne tiče Islama ili neke druge vjere ili odnosa prema Islamu ili nekoj drugoj vjeri. A Kršćanstvo jeste u krizi. Jer, ako pogledate kako funkcioniše Evropa – i u individualnom, odnosno u smislu svakog Evropljanina, a i uopšte u društvenim relacijama – onda vidite da je ona danas, u stvari, ne samo sekularna, nego sekularistička tvorevina gde materija, kao osnov te ideologije, ima presudni uticaj na ljudsko ponašanje. Kršćanstvo je, može se reći, u značajnoj mjeri potisnuto i iz individualnog i iz društvenog života. Ne mislim da ono treba da bude prisutno kao pravni sistem, jer za to nema osnova ni u njegovoj teološkoj tezi, ali Kršćanstvo je potisnuto i kao duhovna inspiracija. Naprosto je svedeno na samo jedan segment takoreći folklornog odnosa i verbalnog pripadanja tradiciji i kod jednog broja ljudi možda nedeljenog vezivanja za crkvu – što uopšte ne proizvodi obaveze u društvenom ponašanju čovjeka. To je po meni osnovni problem i to je proizvelo želju predstavnika crkava i drugih kršćanskih zajednica u Evropi da Kršćanstvo na neki način spasavaju preambulom Ustava ili nekom drugom odrednicom tog najvišeg pravnog i političkog akta. Ali, to nije način da se ono zaštiti.

Naprotiv, mislim da je upravo zbog te svoje krize ili zbog tog osjećaja krize Kršćanstvo upućeno da bude u mnogo prisnijim odnosima sa Islamom i sa drugim monoteističkim religijama sa kojima ima iste ili slične duhovne vrijednosti. Jer, ugroženošću Kršćanstva, ugrožene su osnovne duhovne vrijednosti u Evropi. I kada govorimo o tim devijacijama gdje je porodica glavni objekt stradanja, onda treba reći i da one u stvari i proizilaze iz činjenice da su duhovne vrijednosti kod evropske individue dovedene u pitanje i uglavnom potisnute iz ličnog i porodičnog života. Tu je, naravno, Islam u izvesnoj prednosti zbog same svoje koncepcije i zbog činjenice da u sebi sadrži i tu društvenu dimenziju i da ima odgovore i na značajne momente materijalnog života čovjeka. Jer, to na neki način, zapravo, predstavlja svojevrsnu svjetovnu zaštitu duhovnih vrednosti. Kršćanstvo je, međutim, zbog svog izrazitog fokusiranja na duhovne vrijednosti, ostalo nezaštićeno svjetovnim mehanizmima ili svjetovnim sistemom. I budući da nije dalo ili nije imalo u svojoj teološkoj teoriji odgovore na neke oblike organizovanja individualnog života u društvu ili društvenog

života u cjelini, moralo je to da prepusti ideologiji. A ideologija je našla za shodno da potisne kršćanske ili uopšte duhovne vrijednosti. Jer, u pitanju je materijalistička ideologija koja je na potpuno drugom tasu u odnosu na ono što Kršćanstvo preferira. To je razlog što je Kršćanstvo trenutno u tom statusu u kojem jeste u samoj Evropi i uopšte u cjelokupnom takozvanom razvijenom svijetu. I to je još jedan razlog zbog kojeg sve monoteističke religije moraju mnogo više da se zblize oko zaštite elementarnih duhovnih vrijednosti kako taj, da tako kažem, razulareni materijalizam kroz ekstremni sekularizam i neke druge antiteističke koncepte ne bi prosto doveo u pitanje opstanak ljudske civilizacije kao što vidimo da dovodi u pitanje opstanak osnovne ćelije ljudskog društva.

Zašto raste „vodostaj“ u korist muslimana

LIMESplus: Šta to vraćanje Islama na civilizacijsku scenu, o kojem govorite, znači u kontekstu evropskih integracija i posebno u kontekstu proširenja EU?

ZUKORLIĆ: Prvo, sama činjenica da između dva svjetska rata nijedna muslimanska zemlja nije bila ni formalno samostalna, govori o tome u kakvom su stanju bili muslimani prije manje od stotinu godina. Nakon drugog svjetskog rata većina tih zemalja se oslobađa kolonijalizma ali to uopšte ne znači da je završen proces ostvarivanja slobode tih naroda. Dakle, taj proces je obilježio 20 vjek, a svako oslobađanje neslobodnih naroda proizvodi izvesna pomeranja koja mogu biti regionalnog ili čak međunarodnog karaktera. A pošto je, religijski gledano, u pitanju narod od preko milijardu i 200 miliona ljudi, to je nešto što je i kulturološki izuzetno važno i faktor koji se ne može zanemariti. S druge strane, zbog svoje uravnotežene relacije u pristupu prema duhovnom i svjetovnom, Islam daje odgovore na mnoga pitanja koja se danas sa samo jednog ili drugog aspekta ne mogu dati. To znači da je vrlo primamljiv kao duhovno i svjetovno rešenje za duhovnu krizu u kojoj se svijet nalazi, kao i za brojne socijalne probleme – posebno zbog svog negativnog odnosa prema kamatnom sistemu, na primer, koji je osnovna poluga ekonomskih odnosa i u tom domenu osnovna prepreka za ostvarivanje slobode, bilo u individualnom ili grupnom nacionalnom i opštedruštvenom smislu. To je nešto što predstavlja duhovni resurs vjere i danas, u eri otvorenih komunikacija, te vrijednosti sve više nailaze na podršku i prihvatanje ljudi. Bilo tako što se Islam prihvata u potpunosti kao koncept vlastitog života, bilo tako što se prihvataju neke od njegovih vrijednosti.

S druge strane, komunikacije uvijek pomažu da se ljudi još više oslobode okova oko sebe, jer kroz komunikaciju saznaju i da je moguće biti slobodan. Sve su to momenti koji su prosto doveli do toga da taj „vodostaj“ u korist muslimana na neki način raste

i da ljudi shvataju da, recimo, Zapad često ima licemjerman odnos prema muslimanima – tu mislim na muslimane na Istoku, tamo gdje su po broju primarno prisutni. Recimo, koncept demokratije i ljudskih prava, koji je osnovna vrijednost Zapadne civilizacije, prosto je nedostupan tom azijsko-afričkom svijetu, dok je zaštita interesa pojedinih faktora sa Zapada ključna vrijednost, na primer, na Srednjem Istoku. Naravno, prije ove ere razvijenih komunikacija saznanja o tome ljudima nisu bila dostupna. Nije bilo tako jasno, niti su ljudi bili svjesni toga da zapadne države u Americi ili Evropi shvataju demokratiju kao jedan od najznačajnijih civilizacijskih resursa, a da se ta demokratija ne nudi tim narodima, već da se despotski režimi u zemljama u kojima oni žive uzimaju za glavne partnere u zaštiti sopstvenih interesa. I upravo to svojevršno licemjerstvo proizvodi negativan odnos, ne samo prema vlastitim režimima koji uglavnom jesu diktatorski i despotski, već ljudi sada shvataju i da bi, da ti režimi nemaju podršku sa zapada, oni ostvarili slobodu u svojoj zemlji. To je jedna nova energija i motivacija da ljudi traže puteve slobode a, na žalost, kad ne mogu da ih ostvare legalnim putem, onda se odlučuju i za nasilje i za nedozvoljene metode. Nedozvoljene čak i sa pozicije vjere koja im je pri tom, dobrim delom i inspiracija da traže tu slobodu.

Pitanje granica EU je po meni političko pitanje koje se prije svega tiče procjene glavnih faktora u Briselu, u smislu metodologije ili redosleda poteza, odnosno, inteziteta razvoja evropskih integracija. Mislim da je svaka integracija koja ima ograničenu ambiciju u dugoročnom smislu osuđena na propast. Integracije u civilizacijskom smislu uvijek treba da imaju neograničenu ambiciju. Znači, treba postaviti neke vrijednosti i onda se oko toga integrisati postepeno u skladu sa tim vrijednostima. Međutim, stati na crtu pa reći nećemo dalje od Bugarske, ili nećemo Tursku iz ovog ili onog razloga, je problem i to dovodi u pitanje samu osnovu evropskih integracija. U tom smislu mislim da Brisel ne treba da postavlja geografske ili kulturološke granice, već da treba da postavi vrijednosne granice koje se odnose na organizaciju svakog društva koje želi da bude dio te integrisane evropske kuće – i ko to ispuni onda prosto treba da bude dio te zajednice.

LIMESplus: Kažete da se demokratija ne nudi tim narodima? Ko treba da je nudi?

ZUKORLIĆ: Ne treba da im se nudi, ali ne treba ni da im se sprečava. Međutim, ti ljudi koji traže svoju slobodu uviđaju da Zapad primenjuje dvojne standarde. Da, dakle – i ne pominjući diktaturu – podržava i blagoslovi te diktatorske režime ako i sve dok oni zastupaju i štite njegove, prije svega ekonomske i političke interese na tom prostoru, a da ih proglašava diktatorskim i svrgava tek kada i ako otkazu poslušnost.